

Ville Kivimäki

Sodan traumasta ja muistamisesta

Väitöslektio Åbo Akademin humanistisessa tiedekunnassa 17.6.2013

Tampereella jouluna 1945 nuori mies tunkeutui kirkkoon kesken jumalanpalveluksen, kulki alttarille ja alkoi rukoilla kovaäänisesti armahdusta itselleen. Kirkkoväki hämmentyi ja jumalanpalvelus keskeytyi. Poliisi sai edelleen sekavassa tilassa olleen miehen kiinni neljän päivän päästä. Kävi ilmi, että hän oli paennut läheisestä Pitkäniemen mielisairaalaan, jonne hänet toimitettiin takaisin. Miehen arveltiin saaneen skitsofreenisen kohtauksen, ja hänet määrättiin yhdistetylle insuliinikooma- ja sähköshokkikuurille. Hän palasi lopulta kotiinsa seuraavana kesänä. Psykiatrin mukaan mies oli muuttunut hoitojen avulla rauhalliseksi, asialliseksi ja järjestyneeksi, mutta toisaalta myös ”omituisen veltoksi, väröttömäksi ja ilmeettömäksi”.

Mies oli ollut psykiatrisessa hoidossa ennenkin. Kesällä 1944 hän oli toiminut rintamaupseerina Karjalan kannaksen ankarimmissa puolustustaisteluissa Tali-Ihantalassa. Kuten hän itse kertoi, hän joutui johtamaan ”aivan nuoria poikia”, jotka menivät tykistötulessa sekaisin. Ankarassa hermopaineissa nuori luutnanttikin oli lopulta saanut vaikean psyykkisen häiriön. Matkalla kenttäsairaalaan hän oli repinyt pois univormunsa upseerinmerkit, ja vielä sotasairalan psykiatrisella osastolla hän oli tyystin sekava ja vailla ajan- ja paikantajua. Hetkittäin hän piti merkillistä, kovaäänistä uskonnollista saarnaa.

Yhä tänä päivänäkin vuosien 1939–44 kaksi sotaa ovat suurelle osaa suomalaisista kuin yhteisön keskellä seisova kirkko, jossa säilytetään ja toistetaan kertomusta siitä, keitä me lopulta suomalaisina olemme. Monelle tuo kertomus on kuin pyhä evankeliumi tai raamatullinen kärsimysnäytelmä. Usein itse kertomuksen sisältö on muuttunut liturgiaksi, jota kuunnellaan perinteen vuoksi ja vain toisella korvalla. Historiantutkijat näkevät sodassa myytin, joka on aina uudelleen purettava. Kirjailijoille, taiteilijoille ja toimittajille sota on tarjonnut ehtymättömän inspiraation lähteen käydä keskustelua suomalaisten identiteetistä ja omakuvasta. Välillä kirkon piirissä on keskusteltu kriittisesti opinkappaleista ja menneistä virheistä, välillä on vaadittu hiljaista kuuliaisuutta ja särötöntä yksimielisyyttä.

Kirkko sodan muistikulttuurin vertauskuvana tavoittaa sen merkillisen pyhäinyhteyden, joka sotaan liittyy. Kirkko on keskellä kylää, sen symbolinen keskipiste. Se, mitä kirkon seinien sisällä sanotaan, tuntuu olevan suorassa yhteydessä yhteisön perustaviin merkityksiin ja myyttisiin alkujuuriin. Näin on sodankin osalta, kuten Ilona Pajari ja Tuomas Tepora ovat omissa tutkimuksissaan hyvin osoittaneet. Niin suomalaisuus yleisesti kuin erikseen suomalaisen miehen ja suomalaisen naisen stereotyyppitkin peilautuvat sotaan. Selvä enemmistö nuorista suomalaismiehistä

suorittaa edelleen varusmiespalveluksen. Tässä modernissa initiaatioriitissä mieheksi kasvaminen ja sotien velvoittava perintö liittyvät yhä erottamattomasti yhteen.

Kirkkoa ympäröi hautausmaa, josta sodan myyttinen kokemus ammentaa todellisen voimansa. Sen äärellä voi olla syytäkin hiljentyä. Riippumatta kaikista sodan kiistanalaisista ja ristiriitaisista merkityksistä, sota ei aiheuttanut suomalaisille vain noin sadantuhannen henkilön ”tappioita”, vaan se tappoi lähes satatuhatta idullaan olevaa nuorta elämää kaikkine toiveineen, pelkoineen ja elämänodotuksineen. Sodassa kaatui ylivoimaisesti eniten hieman yli kaksikymmenvuotiaita nuoria miehiä. Nämä nuorukaiset olivat vielä äitiensä ja isiensä poikia, rippikoulusta oli vasta muutama vuosi, koulunpenkiltä rintamalle kiskaistuina heistä suurin osa vasta uneksi omasta seurustelukumppanista, perheestä ja ammatista. Sota vei vanhemmilta heidän silmäteränsä, se vei parhaan ystävän ja tuoreen ensirakkauden. Näin se teki molemmin puolin rintamaa; myös kaatuneen neuvostosotilaan lompakossa oli tallella äidin kirje ja nuoren tyttöystävän valokuva.

Sodat käydään nuorilla ihmisillä. Ja sodasta hengissä selvinneet nuoret miehet ja naiset ovat saaneet kantaa muistoja noista vuosista pitkinä vuosikymmeninä näihin päiviin asti. Jokunen vuosi sitten minulle soitti yli 80-vuotias, nimettömäksi jäänyt nainen, joka oli palvellut jatkosodan aikana sotasairaalassa Turussa. Hän halusi kertoa, ettei koskaan unohda niiden haavoittuneiden sotilaiden järkyttyneitä pojankasvoja, jotka kesällä 1944 lastattiin paareilla ulos junanvaunuista. Tuhansissa tällaisissa muistoissa sota elää yhä keskuudessamme.

Kuolleet vaikenevat, ja me ihmiset olemme huonoja sietämään hiljaisuutta. Hautausmaan raskas tunnelma kutsuu ihmisiä antamaan sille merkityksiä. Monet puhuvat kuolleille kauniisti kuin rakkaimmilleen ja lohduttavat siten itse itseään. Mutta mitä harvemmaksi käyvät ne, joille kyse oli ankarista henkilökohtaisista menetyksistä, sitä estottomammin tuntuvat jotkut puhuvan kaatuneiden puolesta. Pahimmillaan sotaa omitaan ahtaan kansallismielisyyden ja rasismien käyttövoimaksi, niin kuin tässä muka olisi sotasukupolven kestävin perintö. Toisaalta sota on ollut keino kiinnittyä kansakuntaan, ja esimerkiksi Suomen romani- ja juutalaisvähemmistöille on ollut tärkeää korostaa, että hekin olivat mukana ja että hekin ovat siis kantaneet oman uhrinsa yhteiselle alttarille.

Sota on kansallinen kiintopiste, johon etäisyyttä tai läheisyyttä mittaamalla määritellään edelleenkin yhteisön rajoja. Näillä rajanvedoilla rakennetaan helposti hierarkioita, vaikka suomalaisen sotakokemuksen keskeinen piirre onkin ollut korostaa kansallista yhtenäisyyttä. Välimatkan mittayksikkönä toimii usein kärsimyksen määrä, ikään kuin tuo mennyt kärsimys olisi meidänkin kärsimystämme. Viimevuosina sodan traumoista on alettu puhua laajalti, mikä onkin tärkeää. Ne ovat koskettaneet tuhansia suomalaisperheitä erittäin konkreettisesti. Mutta myös tässä näkyy sodan erikoinen asema yhteisöllisenä peilinä. Traumoistakin tulee kollektiivinen ominaisuus: me kaikki – kolmannessa tai jopa neljännessä polvessa – kannamme sodan traumoja. Yksinkertaisimmillaan

koko suomalaisuutta selitetään sodan traumojen kautta. Olennaiset erot hälvenevät; traumasta tulee meidän yhteistä omaisuuttamme.

Fyysiset sotavammat ovat olleet stigmoja sanan kristillisessä mielessä – siis todisteita uhrista ja marttyyriudesta. Kun fyysiset stigmat ovat puuttuneet ja haavat ovat olleet näkymättömiä sielullisia vammoja, niihin on aivan liian usein liitetty toisenlainen stigma: häpeä, pelkuruus ja mielisairaus. Miksi fyysistä kärsimystä on pidetty – symbolisesti puhuen – ylevöittäväenä ja psyykkistä kärsimystä taas epäilyttävänä ja halveksuttavanakin? Tässä sodan kansallinen uhriajatus heijastaa suoraan kristinuskon ydintä, jonka mukaan ruumiillisella uhrilla lunastetaan hengen ylösnousemus. Vähintään analogiana tämä ajattelutapa ylittää lääketieteeseenkin, suomalaiseen sotapsykiatriaan. Sodan aikana ja pitkään sen jälkeen psyykkisiin häiriöihin suhtauduttiin ymmärtäväisimmin silloin, kun niiden syynä pidettiin fyysistä aivovammaa. Ja nykyinenkin posttraumaattinen stressihäiriö muuttuu ikään kuin aidommaksi, kun se voidaan perustella aivokemialla tai muilla fyysisillä syillä.

Sodassa järjiltään menneet sotilaat olivat vailla ruumiillisia vammoja, mutta silti heidän kehonsa kouristelivat, halvaantuivat, huusivat, mykistyivät ja vapisivat kuin ne olisivat totisesti haavoittuneet. Tuon ajan epäilevät tuomaat – upseerit, lääkärit ja muut – vaativat saada silminnähtävän todisteen haavoittumisesta. Kun sitä ei löytynyt, sotilaat jäivät alastomiksi väkivallan symboleiksi ilman uhrimerkitystä. Niinpä heitä pidettiin ”häiriintyneinä”, ”simulanteina”, ”tärähtäneinä”. Sotilas, joka meni sodan uhrialttarilla järjiltään tai pelkäsi liikaa, esitti samalla epämiellyttävän kysymyksen. Entä jos siinä asetelmassa, jossa vanhojen miesten johtamat kansakunnat kilvan lähettivät kokonaiset ikäluokat nuoria poikia ja miehiä teurastamaan toisiaan, olikin itsessään jotain mielipuolista? Entä jos psyykkinen häiriö olikin normaali reaktio? Paljon helpompaa kuin vastata tuohon kysymykseen oli vierittää syy psyykkisistä vammoista sotilaiden itsensä niskoille.

Pitäisikö sodan kirkko sitten purkaa? Kyse on ikivanhasta ristiriidasta uskon ja tiedon välillä. On itsestään selvää, että sota ja siihen liittyvät myytit on asetettava kriittisen tiedon valoon. Toisaalta myös akateemiset historianantajat voivat tehdä kategoriavirheen, kun he näkevät menneisyyden myytit vain valheellisina kulisseinä, jotka on paljastettava ja purettava. Totuus ei aina löydy jostain myytin takaa; mytologian tasolla tarkasteltuna myytti itse ja sen kokemus ovat totta. Myytinmurtaja-historioitsija, joka rymistelee kirkkoon karkottaakseen sieltä kaiken pyhyiden tunnun, tulee helposti karkottaneeksi myös oman tutkimuskohteensa.

Kun aloitin väitöstutkimukseni, ajattelin itsekin tärkeimmäksi tehtäväkseni sodan todellisen raadollisuuden paljastamisen. Se on minusta edelleenkin erittäin tärkeä tehtävä. Työni aikana luulen kuitenkin ymmärtäneeni, että yhtä tärkeää on myös osoittaa ne kestävät ja yhteenliittävät merkitykset, joiden avulla niin monet kuitenkin onnistuivat säilyttämään mielenterveytensä usein pöyristyttävän väkivaltaisissa oloissa. Viimeisten vuosikymmenten aikana meistä

historiantutkijoista on tullut erittäin taitavia purkajia suhteessa ”kansalliseen historiaan”. Sikäli kun kyse on poissulkevasta, nationalistisesta ja säröttömästä menneisyyskuvasta, niin hyvä niin. Mutta pelkkä purkaminen ja myyttien murtaminen ei voi olla historiantutkimuksen ainut tavoite. Jos historioitsijat eivät kirjoita yhteisiksi koettuja kertomuksia menneisyydestä, ne kirjoittaa joku toinen. Tuon toisen kirjoittajan agendalla eivät välttämättä ole korkealla sellaiset hyveet kuin kriittisyys, tasapuolisuus, objektiivisuus ja laaja-alaisuus.

Kirkon eteisessä seisoo yhä mies, joka on menettänyt tykistökeskityksessä niin muistinsa kuin järkensäkin. Minusta tuntuu, että sotapsykiatriselta osastolta karannut, armoa ahdistukseensa anova nuorukainen häiritsee edelleen kirkkokansan itsetyytyväistä rauhaa. Hänen sekavassa saarnassaan ei tunnu olevan järkeä, se aiheuttaa levottomuutta. Jotkut haluaisivat vieläkin poistaa hänet kirkosta, toiset ohjaisivat hänet rauhoittumaan ymmärtäväisen sielunhoitajan vastaanotolle. Jumalanpalveluksen hän joka tapauksessa onnistuu keskeyttämään. Vähintä, mitä voisimme tehdä, olisi vihdoin kitkeä pois se syvään juurtunut häpeän köynnös, joka on kasvanut kiinni sotilaiden psyykkisiin häiriöihin. Nuoret miehet rintamalla pelkäsivät – kaikki heistä, yleensä yksin ja pelkokaan häveten. Eikö olisi jo aika lopettaa pelkäämästä tuota pelkoa?

*

FT Ville Kivimäki toimii tutkijana Helsingin yliopistossa Suomen Akatemian tutkimushankkeessa ”Tunteet ja sodan kulttuurihistoria Suomessa vv. 1939–1951”. Hänen väitöskirjansa *Battled Nerves: Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44* tarkastettiin Åbo Akademiassa 17.6.2013.